

Somme

De slag aan de Somme 1916 en
de crisis van shellshock

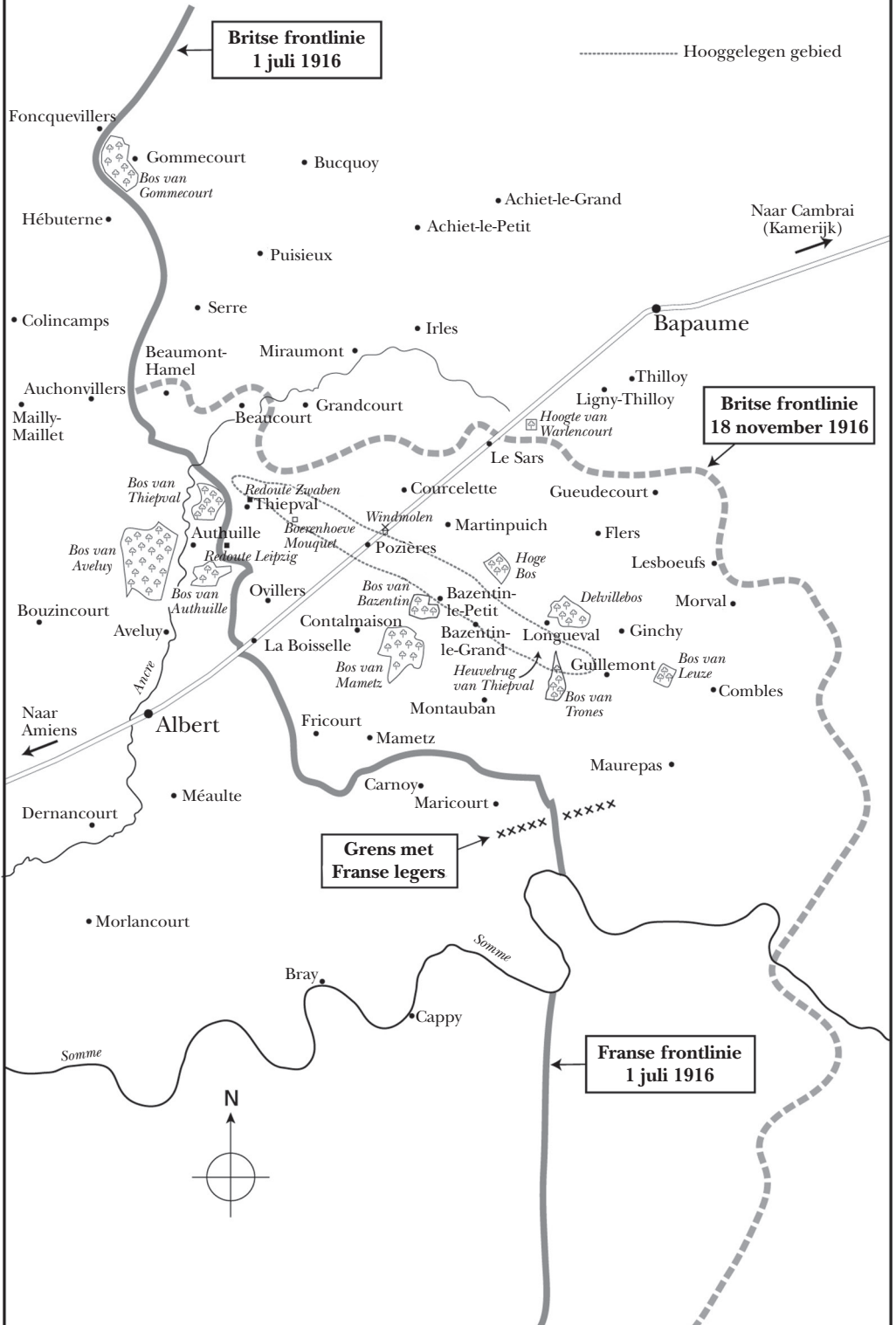
Taylor Downing

BBNC uitgevers
Amersfoort, 2016

Inhoud

Inhoud		7
Overzicht kaarten		9
Proloog		11
Hoofdstuk 1	De Vriendenbataljons	29
Hoofdstuk 2	Een burgerleger drillen	51
Hoofdstuk 3	Het shellshock-enigma	81
Hoofdstuk 4	De Big Push	107
Hoofdstuk 5	Epidemie	131
Hoofdstuk 6	‘Genoeg’	151
Hoofdstuk 7	Uitputting	179
Hoofdstuk 8	Meter voor meter – van Pozières naar de Ancre	203
Hoofdstuk 9	Geen eerlijk proces	227
Hoofdstuk 10	Het laboratorium van de geest	249
Hoofdstuk 11	De spookbeelden van de oorlog	275
Epiloog		301
Bijlage 1	Aantallen	311
Bijlage 2	Oorlogstrauma’s vóór de Eerste Wereldoorlog	317
Bijlage 3	Shellshock bij andere legers in de Eerste Wereldoorlog	323
Bijlage 4	Het slagveld bij de Somme in de huidige tijd	329
Dankbetuiging		337
Noten		341
Geraadpleegde literatuur		369

Het slagveld bij de Somme, van juli tot november 1916

Proloog

Het was niet de eerste oorlog waarin hij had gevochten. Archibald McAllister Burgoyne verliet zijn geboortegrond in Lancashire in 1893 om naar zuidelijk Afrika te emigreren, waar hij werkzaam was in de snel groeiende mijnbouwsector. Toen de conflicten met de Boeren in 1899 uitliepen op een oorlog, besloot hij zijn steentje bij te dragen en mee te vechten als soldaat in het vrijwilligersleger van Zuid-Rhodesië. Nadat de Boerenoorlog was beëindigd, keerde hij terug naar de mijnbouw – tot in augustus 1914 de plicht opnieuw riep, toen zijn moederland zich in de eerste volledig Europese oorlog in honderd jaar tijd stortte.

Op eenenveertigjarige leeftijd nam Burgoyne vrijwillig dienst als soldaat in het Zuid-Afrikaanse leger en in december 1915, na een uitgebreide training, voer hij uit naar het Midden-Oosten. In Egypte sloot hij zich aan bij een half miljoen soldaten uit het hele Britse Rijk – Australiërs, Nieuw-Zeelanders en Indiërs. Maar hij bleef daar niet lang. De behoefte aan manschappen was het grootst aan het westfront en half april 1916 vertrok zijn eenheid vanuit Alexandrië naar Marseille. Tegen het eind van de maand waren hij en zijn medesoldaten, inmiddels ingedeeld bij wat de 1ste Zuid-Afrikaanse Brigade werd genoemd, niet ver achter de geallieerde linies in training voor de loopgravenoorlog. Op 29 april inspecteerde de opperbevelhebber van de Britse strijdkrachten in Frankrijk, generaal sir Douglas Haig, de brigade waarvan veel manschappen net als Burgoyne volwassener waren dan de gemiddelde soldaat die in Frankrijk te vinden was. Haig omschreef de brigade als ‘een goed stel jongens’. Burgoyne vertrouwde aan zijn dagboek toe: ‘Behoorlijk ouwe jongens’, sommigen van ons.’¹

Toen Haig op 1 juli 1916 zijn ‘Big Push’ lanceerde, zijn grote offensief over een front van bijna dertig kilometer breed ten noorden van de

rivier de Somme, werden Burgoyne en zijn Zuid-Afrikaanse Brigade bij Bray gestationeerd, vlak achter de frontlinie in de zuidelijke sector van de aanval. De brigade maakte deel uit van de 9de Divisie onder generaal-majoor Furse. Op 1 juli verliep het offensief aan dat deel van het front voorspoedig. Britse troepen veroverden het dorp Mametz en een complete doorbraak leek mogelijk. Maar de Britten lieten de kans voorbijgaan en de Duitsers lieten snel versterkingen aanrukken om hun verdedigende stellingen aan het front te ondersteunen. Gedurende de daaropvolgende tien dagen werd Burgoyne belast met de afmattende taak om voorraden ammunitie, prikkeldraad en rantsoenen aan te voeren, via reserveloopgraven waarin het krioelde van de mannen op weg naar het front, of juist naar de achterhoede, om uit te rusten van de zware gevechten. Op een gegeven moment kwam een granaat in een deel van de loopgraaf terecht pal naast het deel waar Burgoyne zich bevond, een meter of tien van hem vandaan. Zijn vriend Dan kreeg de volle laag. Zijn onderlichaam werd aan stukken gereten en de resten lagen verspreid door de hele loopgraaf. Maar, hoe verbijsterend het ook was voor Burgoyne, Dans bovenlichaam bleek nagenoeg onaangetast. Zijn gezicht was nog helemaal gaaf op een schrammetje op zijn kalende voorhoofd na.

In de dagen daarna werd het Duitse granaatvuur heftiger. Burgoyne noteerde in zijn dagboek: 'De herrie is oorverdovend... Het gieren en fluiten van de granaten boven je hoofd is alsof er een exprestrein voorbijdert. De verschillende granaten hebben elk hun eigen specifieke geluid. Sommige janken, andere gillen bijna, sommige sissen en weer andere snikken overduidelijk.' De mannen hadden namen voor de verschillende typen granaat, die iedere soldaat snel leerde herkennen. De 'jankorgels' waren afkomstig van de veldartillerie, 'Jack Johnsons' van de zware houwitsers en 'troetelbeer' verwees naar de knallen en de rook die een zwaar explosief van Duitse makelij placht te veroorzaken. Het kostte een soldaat ongeveer vier weken om de geluiden van elkaar te leren onderscheiden.

Tegen 12 juli leefde Burgoyne, net als tienduizenden andere mannen aan het Sommefront, in een hel van vrijwel continue bombardementen. Hij beschreef het effect dat dit op hem had: 'In de loopgraven bestookt worden door granaatvuur is klote [verschrikkelijk]. Je voelt je zo hulpeloos. Het enige wat je kunt doen is zo diep mogelijk wegkruipen en gela-

ten afwachten. Je kunt niets uitrichten. Het zou nog een beetje bevrediging geven als je iets terug kunt doen. Maar je kunt alleen maar stilzitten en wachten tot het stopt – of die andere mogelijkheid. Het verbaast me niet dat er mannen ‘shellshock’ oplopen. Sommigen worden gek – tijdelijk. We liggen onder vuur sinds 11.30 uur vanmorgen. Een paar minuten geleden werd de keuken getroffen en de kok, de koksmaat en de oppasser van de s[ergeant]-m[ajoor] raakten gewond – de eerstgenoemde ernstig. Er zijn zeven man gewond geraakt vanmiddag. Eén knaap werd op vijftien plekken geraakt. De hele middag door kwamen er granaatscherven en stukken puin in onze loopgraaf terecht.’

Op zaterdag 15 juli nam de Zuid-Afrikaanse Brigade rechtstreeks deel aan de strijd langs de Somme. Het hoofddoel was op dat moment een aantal bossen te veroveren, verspreid langs de heuvelrug tegenover de Britse linies. Burgoyne's eenheid werd ingezet bij het Delvillebos, een naargeestig, ondoordringbaar stuk vegetatie waar de bomen versplinterd waren, maar het kreupelhout nog dicht was met struiken en distels. Die avond installeerden ze zich aan de rand van het bos, zo diep mogelijk wegkruipend in de kraters die de granaten overal hadden geslagen. Een deel van de brigade begon aan een opmars in het zuidelijke gedeelte van het bos. Maar het was lastig terrein om te vechten en de Duitse verdediging bood verwoed tegenstand. De Zuid-Afrikanen moesten strijd leveren voor elke meter.

Het artilleriebombardement rondom het Delvillebos leek heviger dan ooit. Het ontploffen van de granaten deed horen en zien vergaan. Soms ketste een granaat met een angstaanjagend gegil af op de stam van een boom en liet het takken en bladeren regenen. Rond het middaguur van zondag 16 juli kwamen de gewonden die nog lopen konden, terug en passeerden Burgoyne en zijn twee maten die verscholen zaten in een granaatrechter. Een soldaat van de lichte infanterie van het Highland Regiment kroop op handen en voeten voorbij. Twee mannen waren geraakt in hun maagstreek en vanuit een nabije verbandplaats galmden hun kreten door het bos, de mannen in de omgeving de stuipen op het lijf jagend. Burgoyne's eigen pelotonssergeant liep een verbrijzelde arm op bij een explosie.

Toen gebeurde er iets dat zelfs nog alarmerender was. Burgoyne beschreef het een paar dagen later met levendige details: ‘Het allerergste was een jonge vent van het 2de Reg. die op handen en voeten naar

onze kuil kwam gekropen. Hij was niet gewond en droeg zijn volledige uitrusting, en sleepte zijn geweer met bajonet achter zich aan met de draagriem. Hij had het helemaal gehad. Zijn ogen puilden uit, zijn mond hing open en zijn keel zwoegde alsof hij iets probeerde door te slikken. “Oh God! Oh God!” kermde hij onafgebroken. Vlak bij de rand van onze kuil hield hij stil, maar hij leek ons niet te zien. Hij staarde recht voor zich uit. We vroegen hem wat er met hem aan de hand was – was hij gewond? Een tijdje nam hij geen notitie van ons, leek ons in feite niet te horen. Toen, zonder ons aan te kijken, schreeuwde hij: “Ik wil hier weg; ik wil hier weg.” We wezen hem de verbandplaats. “Ik wil niet naar de verbandplaats; ik wil hier weg.” Ik wees hem op een huis aan de rand van het bos en zei hem daarheen te gaan. Hij krabbelde overeind en ging er vandoor, ineenkrimpand, plotseling stilstaand en op de grond vallend bij iedere knal van een granaat. Hij was op van de zenuwen. Hij kon maar beter wegwezen. Hij joeg ons drieën de stuipen op het lijf en we waren blij dat hij ervandoor ging.’

Burgoyne en zijn maten hadden een man ontmoet die zwaar aan shellshock leed. De starende blik, de uitpuilende ogen, het onvermogen tot normale interactie, het voortdurend slikken en de moeite met praten – het waren allemaal kenmerken van die toestand. Ook het effect dat de man op Burgoyne en zijn collega’s had, was typerend. Ze konden niet begrijpen wat er met hem was gebeurd; ze wisten niet wat ze ermee aan moesten. Maar bovenal joeg zijn aanwezigheid hen angst aan. Ze hadden geen idee wat zijn volgende stap zou zijn. Het was onvoorspelbaar. Hij zou zomaar iets kunnen doen waarmee hij een lading granaten over zich zou afroepen – en over hen. Ze waren inderdaad ‘blij dat hij ervandoor ging’.

Maar de hel van wat de soldaten ‘Devil’s Wood’ [‘Duivelsbos’] noemden, duurde voort. Op 18 juli kregen Burgoyne en zijn eenheid het bevel ‘uit de loopgraven te komen’ en het bos in bezit te nemen. Onder zwaar machinegeweervuur en het zoveelste artilleriebombardement trokken ze langzaam tussen de resterende boomstronken en uiteengerukte struiken door. Links en rechts vielen er mannen. De granaten suidden laag over hen heen, vlak over hun hoofd. Links van Burgoyne werd een sergeant de lucht in geblazen; hij landde een paar meter verderop, toegetakeld maar nog in leven. Voor hij zich weer onder controle had, landde er een volgende granaat vlak bij hem en begroef hem onder een berg

aarde, bladeren en takken. Het kostte Burgoyne en zijn maten enige tijd om bij hem te komen en hem uit te graven. Toen ze hem in veiligheid hadden gebracht, bleek hij ‘niet gewond, maar flink doorgedraaid – tijdelijk naar ik hoopte. Hij brabbelde en mummelde als een idioot.’ Opnieuw een geval van shellshock.

Later diezelfde dag kwam er een granaat nog dichterbij Burgoyne neer. In een fractie van een seconde zag hij een flits, ontwaarde een zuil van rook en aarde, voelde de hitte van de explosie en voelde een plotse linge verdoovende pijn komen opzetten in zijn linkerarm. Hij werd de lucht in geslingerd, kwam een paar meter verderop neer en rolde naar de bodem van een granaattrechter. Zijn geweer was uiteengerukt, de kolf finaal weggeblazen. Zijn bajonet had bevestigd gezeten, maar was nergens meer te bekennen. Burgoyne was zich ervan bewust dat zijn uniform op veel plekken was opengereten, maar afgezien van zijn verbrijzelde arm was de enige schade die hij kon ontdekken een gewond oor en dat er bloed langs zijn nek omlaag sijpelde. Het lukte hem overeind te komen tijdens een pauze in het granaatvuur en, nog steeds de restanten van het nutteloos geworden geweer met zich meevoerende, zich een weg te banen langs stapels lijken van Duitse en Britse soldaten naar een verbandplaats. Vlak voor hij die bereikte, had hij opnieuw een schokkende ervaring toen hij een hoofd zag drijven in een krater die vol water stond. Het lichaam ontbrak.

In de verbandpost werd hij verbonden en kreeg hij zijn eerste kop thee in vijf dagen. Hij werd in een gammele vrachtwagen naar een Casualty Clearing Station afgevoerd, waar hij een flinke tetanusinjectie kreeg. Burgoyne was een van de geluksvogels, want dankzij zijn ‘Blighty’-wond [‘Vaderland’-wond] werd hij naar Engeland gebracht, waar hij langzaam herstelde in een ziekenhuis. Het kostte hem een paar maanden om te genezen van zijn verwondingen, maar eind september nam hij weer deel aan de brigadeoefeningen. Het officiële oorlogsdagboek van de 9de Divisie vermeldt bij 18 juli slechts: ‘De verliezen van de Zuid-Afrikaanse Brigade die het Delvillebos bezet houdt, zijn zwaar naar verluidt.’²

In dezelfde tijd dat soldaat Burgoyne en de Zuid-Afrikaanse Brigade strijd leverden om het Delvillebos te veroveren, deed kapitein Frederick St. John Steadman een paar kilometer noordwaarts dienst als medisch officier bij een veldhospitaaleenheid van de 60ste Divisie. Zijn veldhospitaal was een dicht achter het front gelegen verbandplaats die bestond uit

twee lange, lage houten barakken. In een normale situatie zou elk ervan kunnen worden gebruikt als ziekenzaal voor 24 patiënten. Steadman echter had nu in één van deze barakken met 78 patiënten te maken, allen gewond geraakt tijdens de eerste week van de slag toen de artillerie van alle kanten het vuur opende. Hij schreef erover in een brief aan zijn vrouw: ‘In het noorden, het oosten en het zuiden donderen, brullen en vlammen de kanonnen. Het lijkt op een enorme onweersbui, alleen gaat dit eindeloos door, met geweldige uitbarstingen tussendoor, met intens weerlicht (langs kilometers frontlinie) dat nooit uitdooft. Lichtgranaten en vuurpijlen worden aan één stuk door afgeschoten. We kunnen de granaten die de Duitsers terugschieten continu zien ontploffen. Het bombardement is verschrikkelijk. De wereld heeft nog nooit zoiets gekend, zelfs niet in deze oorlog. De officieren hier zeggen dat ze nog nooit zoiets hebben gehoord. De aarde schudt en beeft ervan... We zitten er tien kilometer vandaan. Hoe het in de loopgraven moet zijn, weet ik niet. De hel moet er bleekjes bij afsteken!’³

Steadman, 35 jaar oud in 1916, was een ervaren en zorgzame arts die tijd probeerde te besteden aan iedere deerniswekkend gewonde man die naar zijn veldhospitaal werd gebracht. Hij noemde zijn patiënten ‘mijn jongens’ en probeerde ze zo goed mogelijk te verzorgen en tegelijk zijn ziekenbarakken zo hygiënisch mogelijk te houden. Een van de grootste problemen vormden de luizen die de gewonde mannen meebrachten uit de loopgraven. De bedden stonden dicht op elkaar. Zoals Steadman schreef, ze ‘raakten elkaar zelfs en in sommige gevallen sprongen de luizen over van de ene man op de andere’. Terwijl de aantallen in zijn barak toenamen met de komst van nog meer gewonden, deed Steadman zijn uiterste best de situatie het hoofd te bieden. Hij beschreef zijn vrouw een van zijn sterkste herinneringen aan die dag: ‘Er is een aantal bijzonder erbarmelijke gevallen. Ik benader iedere man als een menselijk wezen en probeer zijn korte verblijf zo comfortabel mogelijk te maken, na de hel waar hij doorheen is gegaan. Dus lach ik vriendelijk naar iedere man die hier binnenkomt en probeer ervoor te zorgen dat hij zich thuisvoelt.’

Steadman beschreef hoe een soldaat van de Highlanders aankwam, van top tot teen onder de modder, en onder de luis. ‘Een aardige vent ook, goede algemene ontwikkeling, zonder twijfel afkomstig uit een goed nest in Dundee. Hij was erg moe en leek versuft door slaaptekort;

zijn gezicht vertrok voortdurend van de spanningen die hij had doorstaan. Ik begroette hem joviaal en zei: “Goed, wat kan ik voor u doen?” Hij keek me aan en zei: “Nou, meneer, als...” Hier aarzelde hij alsof hij op het punt stond een enorme gunst te vragen, iets waartoe ik waarschijnlijk niet bij machte was, of alsof hij bang was dat ik in woede zou uitbarsten vanwege de brutaliteit van zijn verzoek. Dus lachte ik hem toe en zei: “Nou, zeg het maar...” Met trillende lippen bracht hij uit: “Weet u, meneer, ik heb deze kleren al bijna zes weken aan. Zou ik misschien een bad kunnen nemen?” Steadman werd getroffen door de aandoenlijkheid van dit eenvoudige verzoek, ‘haast door het stof gaand om zoiets simpels te vragen! En dan te bedenken dat hij aan shellshock leed, na in de lucht te zijn geslingerd en bewusteloos te zijn neergekomen, maar zonder verdere verwondingen. Dat was allemaal vergeten, het was een bad waar hij zijn zinnen op had gezet. Ik lachte en zei: “Natuurlijk kan dat. Sterker nog, ik kan je meteen een schoon hemd bezorgen.”

Een bad regelen was echter geen eenvoudige zaak. Een paard-en-wagen diende zich naar het dichtstbijzijnde dorp te begeven om een grote tank met water te vullen. Dat water moest verwarmd worden met een aantal grote veldketels op een fornuis. De hele procedure kostte ongeveer vijf uur, maar het hielp de Highlander om snel te herstellen van zijn lichte shellshock en uitputtingsverschijnselen. Binnen een paar dagen kon hij weer worden ingezet.

De gewonden bleven komen en Steadman verbaasde zich over het aantal dat aan shellshock leed. Hij had nooit gedacht dat zulke ziektegevallen zo vreselijk konden zijn. Hij karakteriseerde de patiënten als behept met ‘een uitgebluste blik, krampachtig vertrekkende gezichten en constant bevende armen en handen’. In een andere brief aan zijn vrouw schreef hij: ‘We hebben weer een ernstig geval van shellshock binnengekregen. Arme man, hij verloor zijn vriend vlak bij hem, maar de granaat trof hem niet – hij werd alleen omvergeblazen door de hevige schok. De man lijkt behoorlijk doorgedraaid; het is beangstigend om te zien. Ik denk dat hij uiteindelijk wel zal genezen, maar het is een trieste zaak. Er ligt ook een jongen van 17 in mijn ziekenzaal, die eveneens aan shellshock lijdt. Hij doet niets dan huilen en zegt dat hij niet tegen het lawaai kan. Hij is knap zenuwachtig. Waarschijnlijk stuur ik hem over een dag of twee hier vandaan. We hebben hier niets aan hem en hij hoort hier ook niet te zijn, maar hij gaf als leeftijd 19 jaar op!’